

**КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
«ЦЕНТР ДИТЯЧОЇ ТА ЮНАЦЬКОЇ ТВОРЧОСТІ»
КОСТОПІЛЬСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ**

СХВАЛЕНО

Протокол засідання
педагогічної ради КЗПО
«Центр дитячої та
юнацької творчості»
від 10 вересня
2021 року №1

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ КЗПО «Центр
дитячої та юнацької
творчості»
від 10 вересня 2021
року №35

Навчальна програма з позашкільної освіти
еколого-натуралістичного напрямку

«Ландшафтний дизайн»

2 роки навчання

м. Костопіль - 2021

Автор:

Дідух Олена Гуріївна – керівник гуртків КЗПО «Центру дитячої та юнацької творчості» КМР.

Рецензенти:

Ярмольчук Людмила Володимирівна – заступник директора КЗПО «Центру дитячої та юнацької творчості» КМР.

Регеза Оксана Вячеславівна – методист КЗПО «Центру дитячої та юнацької творчості» КМР.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Ландшафтний дизайн – це мистецтво і практичні дії з озеленення, благоустрою, організації садово-паркових насаджень, газонів, гірок, застосуванню малих архітектурних форм у зеленому будівництві. Головне завдання ландшафтного дизайну - створення гармонії, краси, шляхом поєднання зелених композицій.

Актуальність програми «Ландшафтний дизайн» зумовлена її практичною значимістю. Популярність декоративного озеленення вимагає від людей творчості, винахідливості та підприємництва, а знання отримані під час занять є затребувані, як у окремих сім'ях так і у суспільстві в цілому.

Мета програми: навчити учнів естетично оцінювати оточуючий світ, розвивати їх художній смак, вміння складати проекти озеленення інтер'єрів, територій, допомогти виявити творчі здібності, а також розвинути уміння і навички роботи у сфері декоративного благоустрою, озеленення та дизайну.

Основні завдання полягають у формуванні таких компетентностей:

- пізнавальної, що забезпечує ознайомлення з поняттями та знаннями, які стосуються мистецтва ландшафтного дизайну; вивчення основних принципів та положень ландшафтного дизайну;
- практичної, що сприяє оволодінню навичками мистецтва декору; підвищувати рівень володіння навичками створення та реалізації проектів по благоустрою та озелененню, втілення на практиці окремих фрагментів композиційного оформлення;
- творчої, що забезпечує формуванню творчих здібностей, уяви, спостережливості, відчуття масштабу, кольору та пропорцій, художньо-образного сприйняття побаченого та його творчого відображення засобами мистецтва, варіативності та асоціативності;
- соціальної, що сприяє вихованню бережливого ставлення до природи, національної свідомості, формуванню естетичного смаку, а також усвідомлення необхідності активної природоохоронної діяльності навичок комунікації, самостійного навчання, збирання та критичного аналізу необхідної інформації.

Програма розрахована на учнів середнього та старшого шкільного віку, яка передбачає два роки навчання:

1 рік навчання – початковий рівень – 144 год. на рік, 4 годин на тиждень;

2 рік навчання – основний рівень – 216 год. на рік, 6 годин на тиждень.

Теоретичний матеріал, який вивчатиметься, розрахований на проведення комплексу практичних робіт з садово-паркового дизайну. Програмою передбачені екскурсії, навчально-дослідна робота. Значна увага приділяється проектуванню. У процесі дослідної роботи слід навчити учнів

спостерігати за природою, аналізувати і узагальнювати отримані знання з подальшим їх застосуванням. У роботі гуртка використовуються такі методи організації навчально-виховного процесу: розповідь, пояснення, бесіда, дослідження, робота з літературою, практична робота, створення проектів, дискусія тощо.

Програма передбачає використання таких форм організації навчально-виховного процесу: самостійна, колективна, групова робота, проведення практичних робіт, екскурсій, складання проектів зовнішнього та внутрішнього озеленення.

Початковий рівень, перший рік навчання НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№	Тема	Кількість годин		
		теоретичних	практичних	усього
1.	Вступ	2	2	4
2.	Загальні уявлення про ландшафтний дизайн. Охорона ландшафтів	4	4	8
3.	Виникнення садово-паркового мистецтва	6	2	8
4.	Декоративні листяні дерева і кущі, які використовуються у озелененні	16	8	24
5.	Хвойні дерева і чагарники	12	8	20
6.	Влаштування газонів і догляд за ними	8	2	10
7.	Композиційне оформлення садів і парків	28	12	40
8.	Дизайн та озеленення території	10	20	30
	Разом	86	58	144

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступ (4 год.)

Значення зелених насаджень у житті людини (санітарно-гігієнічне, господарсько-побутове, естетичне). Знайомство з предметом. Експерсії до парку міста.

2. Загальні уявлення про ландшафтний дизайн. Охорона ландшафтів (8 год.)

Теоретична частина. Компоненти ландшафту: клімат, рельєф, ґрунти, рослинність. Класифікація об'єктів ландшафтного мистецтва: культурний, рекреаційний, змінений (парки, лісопарки), урбанізований (міські насадження). Порушені, деградує ландшафти. Охорона ландшафтів.

Практичні заняття, експерсії. Ознайомлення з оточуючими ландшафтами. Ознайомлення з ландшафтами різних фізико-географічних зон за фотографіями, ілюстраціями, репродукціями картин. Експерсія в природу.

3. Виникнення садово-паркового мистецтва (8 год.)

Теоретична частина. Історія виникнення садово-паркового мистецтва зарубіжних країн. Садово-паркове мистецтво України.

Практична робота та експерсії. Догляд за рослинами на ділянці. Фенологічні спостереження за рослинами на ділянках і у природі.

4. Декоративні листяні дерева та кущі, які використовуються в озелененні (24 год.)

Теоретична частина. Біологія деревних рослин (висота, характер і форма стовбура і крони, розміщення гілок). Найбільш поширений асортимент деревних порід для озеленення (декоративно-листяні, плодові, красивоквітучі тощо). Декоративно-листяні листопадні кущі. Вічнозелені кущі. Гарноквітучі кущі. Дерев і кущі з іншими особливостями. Рослини, що потребують охорони. Формування крони дерев і кущів обрізкою.

Практична робота та експерсії. Експерсії в парки, сквери. Складання довідкової картотеки з ілюстраціями. Способи розмноження дерев і кущів. Складання календаря цвітіння декоративних дерев і кущів. Складання таблиці «Палітра забарвлення листя дерев і кущів».

5. Хвойні дерева та чагарники (20 год.)

Теоретична частина. Біологічні особливості хвойних дерев і чагарників, використання їх в озелененні. Видовий склад хвойних рослин. Хвойні

колоновидної форми, сорти. Хвойні кулеподібної форми, сорти. Хвойні стланкої форми, сорти. Карликові форми хвойних порід.

Практична робота та екскурсії. Оформлення палітри «Забарвлення хвої у різних видів хвойних рослин». Охорона хвойних дерев і кущів: рейди, участь в операції «Новорічна ялинка». Створення композиції: «Новорічний букет», «Букет замість ялинки». Складання картотеки з ілюстраціями. Екскурсія до лісу, парку для ознайомлення з хвойними рослинами.

6. Влаштування газонів та догляд за ними (10 год.)

Теоретична частина. Газон – один із основних елементів озеленення. Види газонів. Основні види газонних трав, типосуміші. Квіткове оформлення газону. Створення газону, правила догляду за ним.

Практична робота. Створення ілюстрованої картотеки газонних трав. Аплікація з природнього матеріалу.

7. Композиційне оформлення садів і парків (40 год.)

Теоретична частина. Типи насаджень за призначенням. Стили парків. Основні принципи і положення дизайну. Значення світла і тіні. Ефект наближення і віддаленості; врахування постійних змін насаджень відповідно до пір року, в процесі росту і розвитку. Гармонія у поєднанні дерев і кущів, кольорів, вільного простору, доріжок, водойм, рельєфу. Елементи садово-паркового ландшафту. Квіткове оформлення: клумби, рабатки, масиви, міксбордери, розарії. Асортимент рослин відкритого ґрунту для квітників, Альпінарій, рокарій. Водні композиції: декоративні водойми, струмки, болота. Асортимент рослин для водних композицій. Вертикальне озеленення, асортимент рослин. Садові доріжки і малі архітектурні форми. Освітлення в саду. Рослини засушливих, тінистих місць. Живі загорожі.

Практична робота та екскурсії. Створення ілюстрованої довідкової картотеки. Весняне розмноження рослин: вегетативне розмноження чагарників (відводками - розоцвіті, каменеломкові, бересклети, жимолості, поділом куща, зеленими живцями). Посів і догляд за рослинами. Догляд за сіянцями, саджанцями, живцями. Весняна обрізка.

8. Дизайн та озеленення території (30 год.)

Теоретична частина. Вибір стилю об'єкта для озеленення в залежності від конкретних умов: розташування, розміру, рельєфу, оточення, існуючих насаджень. Зйомка плану. Масштаб. Умовні позначення. Проектування. Обговорення проектів. Підсумкова конференція.

Практична робота. Зйомка плану. Дизайн та проектування окремих фрагментів композиційного оформлення. Конкурс на кращий проект. Захист проектів. Відбір кращих робіт для практичного здійснення, розподілення завдань по підбору необхідного асортименту рослин і інших матеріалів для здійснення даного проекту. Перенесення проектів в натуру. Підготовка ділянки. Посадка рослин. Вирощування розсади декоративних рослин. Посадка дерев, кущів, догляд за ними. Експерсії у сквери, парки.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці повинні знати:

- представників місцевої флори, занесених до Червоної книги України;
- найбільші заповідники, національні парки та ботанічні сади України;
- світові перлини садово-паркового мистецтва;
- основні етапи формування садово-паркового мистецтва в Україні;
- найвідоміші сади та парки України та своєї місцевості;
- біологічні особливості та декоративні характеристики листяних дерев та кущів;
- біологічні особливості та декоративні характеристики хвойних рослин;
- види газонів та газонних трав;
- типи насаджень за призначенням;
- основні принципи та положення ландшафтного дизайну;
- типи квіткового оформлення;
- вимоги до оформлення вертикальних та водних композицій, альпінаріїв;

Вихованці мають уміти:

- користуватись Червоною книгою України;
- охороняти представників місцевої флори, які цього потребують;
- складати картотеки різної тематики;
- розпізнавати представників місцевої флори;
- здійснювати фенологічні спостереження за рослинами в природі;
- доглядати за рослинами на колекційній ділянці;
- формувати крону дерев та кущів обрізкою;
- розмножувати рослини різними способами;
- підбирати асортимент рослин та елементи композиційного оформлення відповідно до заданих умов;
- знімати план місцевості;
- виготовляти проекти благоустрою та озеленення;
- переносити проекти у натуру.

Учні повинні набути таких компетентностей:

- розуміння понять, які стосуються мистецтва ландшафтного дизайну;
- оволодінню навичками мистецтва декору; володіння навичками створення та реалізації проектів по благоустрою та озелененню, втілення на практиці окремих фрагментів композиційного оформлення;
- формуванню творчих здібностей, уяви, спостережливості, відчуття масштабу, кольору та пропорцій, художньо-образного сприйняття побаченого та його творчого відображення засобами мистецтва, варіативності та асоціативності;
- усвідомлення бережливого ставлення до природи, формуванню естетичного смаку, а також необхідності активної природоохоронної діяльності навичок комунікації, самостійного навчання, збирання та критичного аналізу необхідної інформації.

Основний рівень, другий рік навчання НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ п/п	Тема	теоретичних	практичних	усього
1.	Вступ.	4	2	6
2.	Історія садово-паркового дизайну.	18	6	24
3.	Планування місцевості.	2	8	10
4.	Основні стилі садово-паркового дизайну.	64	44	108
5.	Зимовий сад.	4	8	12
6.	Естетика зеленої архітектури. Озеленення інтер'єру. Складання проектів з озеленення навчального закладу. Підбір рослин.	10	14	24
7.	Робота на навчально-дослідній ділянці (весна, осінь). Створення квіткових композицій.	4	26	30
8.	Підсумкове заняття. Тестування.	-	2	2
	Разом	106	110	216

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступ (6 год)

Теоретична частина. Сучасний стан садово-паркового дизайну. Чим займається ландшафтний дизайнер. Гармонія природи і мистецтва.

Практична робота, екскурсії. Екскурсія до парку.

2. Історія садово-паркового дизайну. (24 год)

Теоретична частина. Історія садового-паркового дизайну: стародавні часи. Висячі сади Семіраміди. Єгипетські сади. Грецький і римський сад. Китайський і японський сад. Історія садового-паркового дизайну: середні віки. Сади в монастирях. Сад в стилі ренесанс. Сад в стилі бароко. Англійський сад. Історія садового-паркового дизайну: новітній час. Сади-колекції, ботанічні сади. Історія садового-паркового дизайну: сучасність. Сучасні сади. Лабіринти та боскети як елементи садово-паркового мистецтва.

Практична робота. Екскурсія до парку.

3. Планування місцевості. (10 год)

Теоретична частина. Попередня і детальна підготовка місцевості для виконання робіт. Розмітка місцевості, необхідні інструменти.

Практична робота. Заміри території. Виконання плану місцевості.

4. Основні стилі садово-паркового дизайну. (108 год)

Теоретична частина. Типи садів. Фази і критерії проектування. Умовні позначення при проектуванні. Принципи підбору і складання композицій із декоративних однорічників. Ландшафтний дизайн і озеленення. Знайомство із дворічними декоративними рослинами. Догляд за дворічними рослинами. Газон. Створення газонів методом висіву насіння. Догляд за газоном: правила і знаряддя праці. Трави для газонів, час висіву. Сходи – невелика архітектурна форма саду. Металеві вироби в саду. Садові доріжки, площадки. Класифікація багаторічних декоративних рослин, відомості про них. Альпінарії. Вода в саду: декоративні басейни, фонтани, каскади. Рослини для декоративних басейнів. Будівництво фонтанів. Годівнички для птахів. Охорона птахів в саду. Підпорна стінка як функціонально-художній елемент саду. Декоративні кущі. Дитяча ігрова площадка в саду. Листопадні дерева в саду: посадка, догляд. Пергола і садова решітка: призначення, конструкція, підбір рослин. Вічнозелені рослини в саду: посадка, робота по догляду. Відомості про хвойні і вічнозелені рослини. Створення садової водойми. Жива огорожа: її роль і місце в саду. Відомості про рослини для живої огорожі.

Садові огорожі: типи, види, форми. Озеленення і посадковий матеріал. Східні стилі садів (японські й китайські сади). Бонсай у відкритому ґрунті.

Практична робота. Проектування і створення клумб із декоративних рослин, догляд за ними. Проектування ландшафтного дизайну. Проектування і створення клумб із дворічними квітково-декоративними рослинами. Планування витрат на облаштування території (методи розрахунку). Проектування сходів. Віртуальна подорож до ландшафтної архітектури Новаковської Ю. (м. Київ). Проектування і оформлення клумб з багаторічними квітами. Парки України. Софіївка. Олександрійський парк-перлина українського садово-паркового мистецтва. Асортименти рослин. Проектування альпінарію. Облаштовуємо кам'яні доріжки. Проектування підпорних стінок. Догляд за кущами (обрізка, захист).

Віртуальна подорож до «Райського саду» (м. Москва). Проектування перголи, садової решітки. Віртуальна подорож до Еліт-Каскаду. Дендрологічний проект (Санкт –Петербург).

5. Зимовий сад (12 год.)

Теоретична частина. Організація зимового саду. Технічні умови будівництва. Порядок будівництва. Матеріали та інструменти для благоустрою саду.

Практична робота, екскурсії. Підбір і розміщення рослин, які знадобляться для зимового саду. Робота по догляду за рослинами. Екскурсія до квіткового павільйону. Підбір рослин для саду. Віртуальна подорож до Зимового саду (ЛЕНД Красноярськ).

6. Естетика зеленої архітектури (24 год.)

Теоретична частина. Принципи функціональної та естетичної організації садового освітлення. Особливості їх сезонного використання. Естетична цінність об'єктів скульптур, догляд за ними. Вибір стилю і місця для розміщення садово-паркових меблів. Компостні роботи в саду.

Практична робота. Садіння дерев та чагарників. Замальовки з оформлення інтер'єру. Компостування відкритих земельних ділянок.

7. Робота на навчально-дослідній ділянці (30 год.)

Теоретична частина. Інструктажі з техніки безпеки. Правила поведінки під час роботи на навчально-дослідній ділянці. Захист рослин від шкідників і хвороб.

Практична робота, екскурсії. Практична робота на навчально-дослідній ділянці. Обробляння ґрунту і підготовка до зелених насаджень.

Розмноження рослин. Висадка в ґрунт. Догляд за рослинами. Створення композицій із багаторічних квітково-декоративних рослин весняного цвітіння. Створення композицій літнього цвітіння. Створення композицій осіннього цвітіння. Навчально-дослідна робота.

8. Підсумкове заняття. Тестування (2 год.)

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати:

- історію садово-паркового дизайну;
- агротехніку вирощування квітково-декоративних рослин;
- групи рослин, що використовуються у зовнішньому та внутрішньому озелененні;
- класифікацію квітково-декоративних рослин;
- основні види сучасного дизайну приміщення, парків і скверів.

Вихованці мають вміти:

- створювати проекти сучасного зеленого дизайну;
- створювати альпійські гірки та штучні водойми;
- організовувати та утримувати зимовий сад;
- вирощувати та доглядати за квітково-декоративними рослинами відкритого та закритого ґрунту;
- проводити дослідно-експериментальну роботу;

Учні повинні набути таких компетентностей:

- засвоєння основних принципів та положень ландшафтного дизайну;
- володіння практичними навичками мистецтва декору;
- створення та реалізації проектів по благоустрою та озелененню, втілення на практиці окремих фрагментів композиційного оформлення;
- формуванню творчого здібностей, уяви, спостережливості, відчуття масштабу, кольору та пропорцій, художньо-образного сприйняття побаченого та його творчого відображення засобами мистецтва, варіативності та асоціативності;
- усвідомлення бережливого ставлення до природи, формуванню естетичного смаку, а також необхідності активної природоохоронної діяльності навичок комунікації, самостійного навчання, збирання та критичного аналізу необхідної інформації.

Орієнтовний перелік обладнання для організації занять

Гербарії

Дикорослі рослини
 Культурні рослини України
 Культурні рослини
 Морфологія та біологія рослин

Колекції

Культурні рослини
 Шкідники лісу
 Шкідники саду
 Насіння та плоди
 Дерева та кущі
 Плоди і насіння дерев та кущів
 Шкідники городу, поля

Обладнання, прилади та пристосування

Комп'ютер або ноутбук
 Фотокамера цифрова
 Лупа ручна
 Прес ботанічний
 Мікроскоп шкільний
 Прилад для вимірювання рН
 Рулетка 50 м
 Сито
 Мікроскоп біологічний
 Лупа штативна
 Лупа ручна
 Ваги технічні
 Декоративні горщики для квітів
 Ємності різної форми
 Декоративний посуд
 Аксесуари

Інструменти

Садово-городні інструменти: граблі, лопати, секатори, сапи, пилки, ножі окуліровочні, меч Колесова, ножиці побутові, сітка для чищення насіння.
 Ножиці для обрізування чагарників
 Пінцети
 Ботанічна сітка
 Обприскувач
 Скальпель

Відра пластмасові
 Лійка пластмасова
 Шланг
 Візок
 Електрогазонокосилка
 Віник

Матеріали

Ватман, папір для креслення, міліметровий папір, калька
 Олівці, фарби, маркери

Контрольно-вимірювальні

Рулетка 10 м
 Метр складний
 Лінійка металева 300 -500мм
 Циркуль
 Лінійки-лекала
 Мірний шнур 200м.

Лабораторний посуд та спорядження

Горщики,
 Совки вузькі для викопування рослин
 Відра
 Кілки
 Шпагат
 Папки гербарні
 Гербарний прес
 Ножиці побутові

Друковані таблиці

Вегетативне розмноження рослин
 Культурні і дикорослі квіткові рослини
 Основні групи рослин
 Будова рослин
 Заповідники України
 Календар спостережень погоди
 Червона книга України. Рослини
 Охорона природи
 Лісівництво
 Дендрологія
 Техніка безпеки

Карти настінні

План місцевості
 Україна. Екологічна ситуація
 Україна. Охорона природи
 Україна. Природні зони
 Україна. Рослинний світ

Література

1. Астахова Е., Крупа Т., Череватенко М. Ландшафтный дизайн. Современные решения. – Харьков «Книжный клуб, 2007.
2. Астахова Е., Крупа Т., Череватенко М. Сад вашей мечты. – Харьков: «Книжный клуб, 2007.
3. Бедриковська Н.П. Гідропоніка кімнатних квітів. – К.: «Наукова думка», 1971.
4. Белочкина Ю. Ландшафтный дизайн. – Харьков: «ФОЛИО», 2006.
5. Білоус В. І. Садово-паркове мистецтво / В.І. Білоус. – К.: Науковий світ, 2001. – 240 с.
6. Брукс Д. Курс садового дизайна. Пер. с англ. /отв.ре. Н.С. Самбу. – Москва: Кладезь-Букс, 2007. – 136 с.
7. Вакуленко В.В. Декоративное садоводство. – М.: Просвещение, 1982.
8. Головач А.Г. Газоны, их устройство и содержание. М.-Л., 1957.
9. Жирнов А.Д. Композиційні прийоми формування насаджень в ландшафтах міста.: Навч. посібник / А.Д. Жирнов, В.В. Пушкар – К.: ДАКККіМ, 2002 – 60 с.
10. Жирнов А.Д. Ландшафтна архітектура. Частина 1. Генеза та розвій форм садово-паркового мистецтва: навчальний посібник/А.Д.Жирнов.- К.:ДАКККіМ, 2002. – 122с.
11. Жирнов А.Д. Искусство паркостроения. Львов: Вища шк., Изд-во при Львов. ун-те, 1977.
12. Ільїна О.Я., Стерлигова О.І. Кімнатні рослини та їх використання в інтер'єрі. – Свердловськ, Видавництво Уральського університету, 1991.
13. Кохно Н.А. Деревья и кустарники декоративных городских насаждений. – К.: Наук. думка, 1991.
14. Крейча И., Якобова А. Альпинарий в вашем саду. Природа, 1986.
15. Крижановська Н. Я. Основы ландшафтного дизайна. Підручник.- К.: «Ліра-К», 2014. –233 с.
12. Кузнецов С.І. Ассортимент дерев, кущів та ліан для озеленення в Україні / С.І. Кузнецов. Ф.М. Левон, В.В. Пушкар. – Київ : Компринт, 2013. – 256 с.
16. Ландшафтні квіткові композиції. К.: «Будівельник», 1973.
17. Ландшафтные проекты. Дизайнерские идеи обустройства и озеленения загородных участков. – К.: Студия «Компас», 2007.

18. Линда Митт. Приусадебное декоративное садоводство. М.: Колос, 1973.
19. Приходько С.Н., Михайловская М.Д. Приусадебное цветоводство. – К.: Урожай, 1991.
20. Пряхин В.Д. Вертикальное озеленение. М., 1951.
21. Родионова С.В. Пособие цветовода-любителя. – М.: Цитадель, 2000.
22. Рубцов Л.І., Лемпівський Л.П. Вирощування красивоцвітучих кущів. – К.: «Радянська школа», 1963.
23. Сидоряк Л.Ф. Квіти в оформленні школи. – К.: «Радянська школа», 1970.
24. Соболев А.И. Цветы в вашем саду. – Симферополь: Таврия, 1988.
25. Хейссайонн Д.Г. – Все об альпинарии и водоеме в вашем саду. М.: Кладезь-Букс, 2000.
26. Хейссайонн Д.Г. – Все о газоне.- М.: Кладезь-Букс, 2000.
27. Хейссайонн Д.Г. – Все о декоративных растениях.- М.: Кладезь, 1996.
28. Черевченко Т.М. Довідник квітникаря-любителя. – К.: Урожай, 1994.
29. Юхимчук Д.П., Шарапова Е.П. Влаштування квітників. – К.: «Урожай», 1972.
30. Юхимчук Д.П., Шарапова Е.П. Багаторічні квіти, зимуючі в ґрунті. – К.: «Урожай», 1968.
31. Яременко Л.М., Лазицька Л.М. Однорічні квіткові рослини. - К.: «Урожай», 1968.